

Tagosítási per Sármelléken (1839–1866)

A tőkés mezőgazdaság kiépítése felé vezető úton szükség-szerűen merül fel a tagosítás, a „tagosztál” gondolata. Már az 1830-as évek második felében élénken foglalkoztatja e kérdés Sármellék földesurait, tőkeszegénységük ellenére is. A feudalizmus bomlása azonban sokáig elhúzódik, még a szabadságharc utáni két évtizednek is fő gondja-baja lesz a tagosítás megoldása, a faizás, legelők elkülönítése és az irtás-földek visszaváltásának megoldása, a megoldás mikéntje. A feudalizmus válságából minél szerencsésebben szeretnének kijutni. Nem elégednek meg a már addig elrablott és majorságaikhoz csatolt földekkel, meg akraják ragadni a legkisebb alkalmat is birtokaik növelésére.

Roboz Károly írja 1839. június 29-én, hogy az irtásokról le nem mondanak, azok megváltásához ragaszkodnak.² Idősb Roboz József pedig ugyanazon év július 1-én kelt levelében arról panaszkodik, hogy a kijelölt napon nem jöhet Sármellékre, mivel nagy munkaidő van (nem Sármelléken lakik). Az aratást el nem mulaszthatja, de ügyvédet sem küldhet, mivel minden ügyvédnek van gazdasága, és így le van kötve. Egyébként az irtásföldeket földesúri tulajdonnak tartja, hiszen azok után még a porciót sem kellett fizetni.³

De más földesurak földéhsége sem kisebb. Győri István írja 1839. július 23-án Győri Zsigmond földmérőnek a tagosítással kapcsolatban, hogy Sármelléken a megszállításkor csak 18 hely volt, ház pedig van vagy 200. Most mind jobbágnak vallja magát, pedig legtöbbször alodiális. Lehetetlen, hogy apja 12 embere közül csak 1 alodiális. Meg kell nézni a levéltárat, hogy tiszta képünk legyen — mondja. Azt is kifogásolja, hogy sokan a jó irtások egy részét házhelyeikhez mért földeknek vallják.⁴

Előrehaladás azonban még 1842-ben sem tapasztalható az irtásföldek megváltásával kapcsolatban. A tőkeszegény kisbirtokosok nem tudják megváltani az irtványokat. Roboz Károly földesúr írja ezen év március 27-én a főbírónak, hogy a tagosítást 1842. április 10-én végrehajtani lehetetlen, mivel a többi földesurak sem váltották meg ez ideig irtásföldjeiket jobbágyaitól, legelő- és kaszálóbeli járandóságuk sincs elhatárova, kényszeríteni sem lehet őket valami egyezsre erőszakkal, hogy az úrbéri földeken kívül a többi földesurak vehessék magukhoz, mindaddig, amíg „ezen tárgy a T. N. Vármegye által elrendelendő közös úrbéri úriszámon elintéztetvén a Sedria Consilium Cancellária jóváhagyása mellett végképpen el nem határozatják és végre nem hajtatik”. „... Szívesebben semmit nem óhajtok, mint azt, hogy jobbágyainknak úrbéri illetőségeket egy tagban kiadván, az irtás földeket tőlük megválthassuk.”⁵

Ugyanaz a Roboz Károly még abban az évben (nov. 11.) tiltakozik az ellen, hogy a tagosítással felmerülő költségeket vele és testvérelével fizetessék meg, mivel a tárgyaláson nem jelentek meg. A helybeli földesurak ugyanis jobban járnak, írja, mivel ismervén a határt, a jobb földeket, réteket stb.-t méretik maguknak.⁶

Nyilvánvaló, hogy a jobbágyok is élénk figyelemmel kísérik a fejleményeket, és azt kéri 1841. szeptember 9-én az úriszámtól, hogy a földesurakat bírják rá a jobbágyoknak való fél sessió kimérésére.⁷ A földesurak erről azonban hallani sem akarnak, sőt a jobbágyok kizsákmányolását egyre fokozzák. 1847. július 3-án Koller Márton, Szabadi Ferenc, Koller János, Kiss Antal Mátyás, Kálmán József és Kiss Antal Lászlóné mint „alázatos térd hajtó szolgálai a Tek.

Fiscalis és Tábla Bíró Úrnak” azért könyörögnek, hogy szolgáltatson nekik igazságot: adassa vissza a tőlük elvett és másoknak, a „többet ígérőknek adott” kilenced alá vett, a mezőben kimért, de házhelyeikhez tartozó földjeiket, melyeket eleik is a házhelyeikhez tartozó földekként bírtak. A tényt sok tanú és a bíró is írásbeli vallomásban bizonyítja.⁸

Az 1848-as forradalom következményeként megszűnik a jobbágyrendszer. Gyakorlatilag azonban még mindig sok időre van szükség a tőkés termelési viszonyok kialakításához.

A maradványföldek váltásdíját Sármelléken 21 fr. 38,9 Kr.-ban állapítják meg. A fizetési határidő 1848. május 1—1864. május 1-ig, 16 éves részletben. A váltásdíjhoz járul még az 5%-os kamat. 25-en kapnak maradványföldet 32 hold 659 négyszögöl nagyságban, 720 fr. 2 kr. értékben. A 16 éven át fizetendő kamat megközelítene a váltásdíj összegét, mivel 576 fr. 1 kr. lenne, és így a jelzett földekért összesen 1296 fr. 3 kr.-t kellene leróni.⁹

1848-ban a sármelléki jobbágyok száma 85, a zsellérek pedig 27. Él tehát a faluban összesen 112 parasztcsalád. Birtokuk azonban csupán 672 egész 849/1200 holdat, vagyis 23 egész 13/16 sessiót tesz ki. Ebből azonban még le kell számítani 12 137 négyszögöl községi birtokot. Ugyanakkor 10 földesúr és a plébános kezén a következő nagyságú birtokok vannak:

Gróf Festetics:	1 154 593	□-öl
Bogyai József:	254 867	□-öl
Bogyai Lajos:	4 241	□-öl
Bogyai Pál:	123 903	□-öl
Roboz József:	5 103	□-öl
Hajas István:	2 263	□-öl
Győrfy Zsigmondné:	90 230	□-öl
Győrfy Adámné:	81 533	□-öl
Mezericzky Antal:	64 175	□-öl
Szita Pál:	25 574	□-öl
Plébános:	21 101	□-öl
összesen:	1 827 583	□-öl = 1523 hold = 63 egész 4/16 sessió. ¹⁰

A sármelléki jobbágyok hiába kérték már korábban is, hogy a tagosításkor 1/2 sessiót kapjanak. Volt földesurak 1848-ban régebbi haszonvételi jogaikból is szeretnék kiforgatni őket. 1849. február 28-án felméri a jobbágyok fakészletét, és mivel 176 szekér fát és 32 rakás ágat találnak 82 jobbágy családnál a faizást szabályozzák oly értelemben, hogy a dolog törvényes rendezéséig az 1/4 telkes jobbágyok 4 szekér fát, a zsellérek pedig 2 szekér fát kapnak. Önkényesen vágni nem szabad, a makacsokkal szemben pedig a karhatalom igénybevételét ígéri. Vesszőt is csak cédulára lehet hozni a megfelelő összeg lefizetése után és az erdősz jelenlétében. Az erdő amúgy is gyenge, rendszeresen vágni még nem lehet. Különben is már korábban zár alá vették.¹¹

Hasonlóan járnak el a legelőkkal kapcsolatban is. A vitás ügyeket azonban még az 1853 márciusi császári nyiltparancs sem oldja meg. Hosszú évek kellenek, hogy eljuthassanak a feudalizmus formális felszámolásával járó vitás ügyek megoldásához: az irtások megváltásához, a faizás, legelő elkülönítés és tagosítás befejezéséhez. A Zalaegerszegi Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék 1858. február 25-én a felperes földesurakhoz intézett határozatában világosan kimondja, hogy Sármellék község határában a faizás szabályozását az 1853.

évi március 2-án kelt cs. Nyiltparancs 10. és 25. §-a értelmében a birtok szabályozási és tagosítási perben hozandó érdemleges ítéletben kell eldönteni. A végleges eredményt mind a földesurakkal, mind a parasztok gondnokával közölni fogják. A parasztok gondnokául bírói úton Pfendeszák Károly keszthelyi ügyvédet nevezik ki.

Egyébiránt a faizás szabályozása megrendelendő volt, mert:

1. A sármelléki volt jobbágyok faizásai joga az 1768-as Úrbérbe bevezetett tiszti jelentés 2. pontjában bennfoglaltatik.
2. Mert az alperes jobbágyság a faizás folytonos élvezetében volt 1848. október 22-ig, amint ez a megyei vizsgálat eredményéből kétségtelenül kitűnik.
3. Mert Sármellék határában a faizás eddig még nem szabályoztatott, ezt a felperesek sem állítják; ez esetben pedig az 1853. évi március 2-án kelt császári Nyiltparancs 25. §-a szerint hivatalból is megrendelendő.
4. Az írtás váltási pernek a birtokszabályozási és tagosítási perrel egyidőlegesen elintézését a hivatkozott Nyiltparancs 47. és 49. §-ához képest elrendelni kellett.¹²

A zalaegerszegi Cs. kir. e. b. Urbéri törvényszékének 1859. június 1-i ülésén hozzák meg még csak azt a tagosítási perbeni ítéletet, mely újabb évekig tartó pereskedés kezdetét jelenti. Eszerint:

I. A sármelléki úrbéri állomány mennyisége első osztályú határozatába van sorolva, így az ottani egész jobbágytelkű állományt 1 hold belsőség, 18 hold szántóföld és 8 hold rét képezi. 25 egész jobbágytelekben és 28 zsellérben, vagyis 28 egész és 4/8 telekben állapítatik meg.

II. Az úrbéri legelő elkülönözését illetőleg: Az ítélet első pontjában a sármelléki összes úrbéri állomány 28 egész és 4/8 telekben állapítván meg, ehhez a helybeli lelkésznek 1 egész, az iskola tanító 4/8 és a helybeli jegyzőnek szintén 4/8 telki illetőségét hozzá számítván, a sármelléki volt úrbéresnek, lelkész, tanító, s jegyző részére járó legelő illetőséget összesen 30 egész és 4/8 telek után kell az ottani volt földes uraságok által elkülönítve kiadni.

Hozzá tartozik pedig minden egy egész telekhez 8 hold legelő (1200 □-öles) a Balaton Bozótban az alsópáhoki határra dűlő részén. 30 egész és 4/8 telek után összesen 244 hold legelő.

A sármelléki volt úrbéres zsellérek — ha mindannyian kívánni fogják — legelőilletőségüket egyenkint, elkülönítve és a helyi körülményekhez képest, közel a faluhoz fogják kihalatva megkapni.

III. Az úrbéri faizás szabályozását illetőleg: A sármelléki alperes volt jobbágyságnak faizási joga van, s számukra az 1853. évi március 2-i 15. sz. császári nyiltparancs 10. §-a értelmében a faizási haszonvétel jogossága nem vitás. A földesuraknak megparancsolják az erdő rész kiadását akként, hogy az ítélet 1. pontjában megállapított 28 és 4/8 jobbágytelek, a helybeli lelkész 1 egész, a tanító 4/8, a jegyző 4/8 telki illetősége, vagyis összesen 30 4/8 telek után adják ki a Zala berkéből, a szentgyörgyvári határ mellett, mind addig, míg az illetőség ki nem kerül.

Mivel azonban az alperes jobbágyság erdei illetőségét a volt uraságok a perben tagadják, az erdei illetőség mennyiségét ezen kérdésnek végleges és jogerejű eldöntése után fogják megállapítani erdő-böcsü alapján.

IV. Az írtás földek visszaváltását illetőleg: Bogyay Lajos és más sármelléki felperes földesurak Tamás Ferenc és több sármelléki írtás-birtokos ellen indítottak pert még 1845-ben. A pert a földesurak javára fejezik be, és megállapítják az írtásföldek és rétek visszaválthatóságát. A váltási árat minden egyes 1200 öllel számított holdtól 16 vft 20 kr-ban, vagyis 6 ft 86 kr. ausztriai értékben állapítják meg. A váltásdíjat azonnal kell lefizetniük a földesuraknak, hogy a megváltott birtok az ő magánbirtokuk lehessen.

V. A földesúri birtokokat a fennmaradó részből kell kimérni, illetve kiosztani.

A per folyamán adás-vétel útján szerzett földeket is a tulajdonos más földjei mellett kell kiosztani.

A rét földdel és viszont való pótlása, ha a tagosítás cél-szerűsége úgy kívánná, az 1832—36. évi v. törv. 2. §-ában körülírt módon történjék.

A volt jobbágyok tehát kapnak: 720 egész és 585/1000 holdat (föld és rét), 244 hold legelőt, a lelkészi és tanítói földet is beleértve. Ehhez kapnak még fél hold faiskolat, melyet a falu közelében kell kimérni.

Ki fogják pedig adni:

1. Belsőséget az eddigi mennyiségben.
2. Szántóföldeket: Gátra dűlőben, Pusztá, vagyis Pajta-helyi dűlőben, Tóhelyi, Cseraljai és a Tüskési dűlőben, ill. annak egy részében.
3. Réteket a Gátra dűlőben és az 1. sz. alatti belsőségi rétekekben.
4. Legelőt a Balaton bozótban.
5. Az erdőt a Zala berkében, a szentgyörgyvári határnál.

A földesurak pedig megkapják:

1. Belsőségeiket az eddigi mennyiségben.
2. Szántóföldeiket és rétejeiket pedig: a Tüskési d. egy részében, Kis Tüskési, Új Erdei, Két taligás út közi, Hosszúmegyei, Gyótai, Völgy-napkeleti, Ólaki, Tamásberki, Vörösszéki, Külsőihászai, Völgydombi, Völgyréteki, Országutrai és Csigáskúti dűlőben.

Osztokodnak:

1. Nagy Andrásné	7. Roboz József
2. Király Lajos	8. Györfy Ádámné
3. Szita Pál	9. Györfy Zsigmond
4. Mezericzky Antal	10. Bogyay Pál
5. Bogyay Lajos	11. Bogyay József
6. Kecse Lajos	12. Gróf Festetics Tasziló ¹³

Jellemző a földesurak magatartására, hogy az 1859. június 1-i határozatra már ugyanazon hónap 21-én fellebbeznek, és kifejtik ellenvetéseiket. Gróf Festetics Tasziló és a sármelléki földesurak nem elégednek meg azal, hogy a parasztok lába alól kihúzzák azok megélhetését biztosító földjeiket, rétejeiket és a tagosításnál a legelőt is a határ legrosszabb részére teszik, még a faizási jogot is szeretnék megvonni tőlük. A Soproni Cs. Kir. Urbéri Törvényszékhez fellebbeznek, azt állítván, hogy a jobbágyoknak nem volt faizási joga, „ebbéli haszonvételek a földesurakok kegyétől és bőkezűségétől függött.” Hivatkoznak arra, hogy a Zala berkét a földesurak nagy költséggel csapoltatták le, hogy jó réteket kapjanak. 1848. október 22-én is csak azért helyezték vissza őket faizási jogukba, mert a „nyers erőszakotlói félelemből” kényyszerülve engedtek nekik.

A faizásért viszontszolgáltatást soha nem adtak, ami szintén azt bizonyítja a földesurak szerint, hogy nem jog szerint, hanem a földesurak kegyéből gyakorolták azt. Igazolják szerintük a mondottakat a Mária Terézia féle Urbárium 3. pontjának XIII. §-a és az 1832—36. évi 7. t. c. 8. §-a, de az 1853. évi március 2-i császári nyiltparancs 10. §-a is ily törvényes faizásról beszél, mert 9. és 10. §-ában világosan kimondja, hogy a törvényszék köteles a volt jobbágyokat illető haszonvételek, s viszontszolgáltatások mivoltát kinyomozni; a 14. §-ában pedig kijelenti, hogy „az erdei haszonvételek végső rendezéséig az eddigi törvényes határozatok, úgy ezen haszonvételek tekintetében, mint az ezekért járó viszontszolgáltatásokra nézve erejükben fennmaradnak”.

A sármellékiek csak azért irhattak, hogy a berekből mihamarabb rét legyen. Joguk tehát, földesuraik szerint, a faizáshoz nincs. Maguk elismerik, hogy viszontszolgáltatást soha nem eszközöltek. A rendeletek, különben is, használható erdőkről beszélnek; ilyen Sármelléken nincs, csak évek múlva lehet a legnagyobb szorgalom és kintartás mellett. Ezt az 1858. augusztus 30-i helyszíni, bírói szemle is tanúsítja.

Az 1854. évben is csak a kiegyezés (tagosítási) meggyorsulása reményében ígérték alpereseknek faizást, nem azért, hogy jogaikat elismerjék. Mivel azt azonban ők nem fogadták el, a polg. tkv. 862. §-a szerint az ígért elenyészett, s a felperesek az alperesek faizási igényeinek elutasítását kérik.

Végül ismét a lecsapolási munkákra, ill. az azzal járó költségekre hivatkoznak, mely immár 30 év óta több mint 30 ezer ft-ba került.¹⁴

A másodfokú bírói fórumon sem változtattak az úrbéri törvényszék ítéletén, a sármelléki volt jobbágyok faizási jogainak tekintetében. A Soproni Cs. Kir. Úrbéri Főtörvényszék is az 1853. március 2-i Nyiltparancsra hivatkozik, valamint arra, hogy a jobbágyok az Úrbér behozatalakor, de azóta is élvezetében voltak a faizásnak, melynek törvényessége az 1836. évi VI. törvénycikk 4. §-a szerint kétségszerűen nem vonható. A többi pontokra nézve (legelő-elkülönítés és irtások visszaváltása) a perben határozatot fognak hozni, melyet közölnék majd a peres felekkel.

Egy 1860. április 10-i határozat értelmében megtörténik a berek felülvizsgálata, és végül is 90 hold (1200 □-öles) erdőt kapnak a parasztek. Nem teljesül egészen sem a parasztek óhaja, sem a földesuraké. Utóbbiak semmit sem akartak adni az erdőből a falu volt jobbágyakosságának, előbbiek pedig az irtott berkeket is szeretnék volna az erdőhöz csatolni. A másodfokú bírósági döntés értelmében olyan erdőt kapnak, mely 20 évre elegendő fát ad a paraszteknek, ill. telkenként 4 ölet, vagyis 16 székérről.

Ez a mennyiség még a féltelkesek tüzelőanyagát sem biztosíthatja, nemhogy az 1/4 vagy 1/8 telkesekét biztosíthatja volna, nem is beszélve a zsellérekéről.

Az említett erdőszemlélt 1860. június 30-án tartották meg, és annak alapján hozták az ismertetett határozatot. Ezzel azonban még mindig nincs vége a pernek. A földesurak szerint a paraszteknek nincs joga igényt tartani a zalaberkai faizásra, mert az az ő tulajdonuk. Az urak sok pénzt áldoztak a lecsapolási munkákra, és ideiglenesen és jóakarattal csak azért engedték meg a volt jobbágyoknak az irtást, hogy minél előbb jó rétekké alakíthassák át azokat — ismétlik meg régebbi érveiket 1860-ban. Hozzáteszik még, hogy az 1853. március 2-i Úrbéri Nyiltparancs 49. §-a kimondja, hogy a faizás tekintetében az 1848. január 1-i állapot az irányadó. Ebben az időben pedig a jobbágyoknak a berekben faizást nem engedtek.

Ugyancsak 1860-ban hangoztatják egy másik levelükben a földesurak, hogy a parasztek még az 1848-as „válságos évben sem nyertek tűzifát, s hogy ennek kiadására köteleztették, a ténykörülmény inkább mellettük, mint ellenük harcol, mert az akkori idők lázas állapota, s hangulata a legkicsapongóbb önkénnyel és ellenszeggélssel párosulva a földesúri legigazabb, s törvényes jogokat, s igényeket is hallgatásra kényszeríték, s elnémíták”.¹⁵

Ezzel saját magukat leplezik le a földesurak. Akaratlanul is beismerik, hogy a faizás teljes birtoklása nem tartozott 1848-ban sem a „legigazabb” földesúri jogokhoz, és a forradalmi időkben nem is tudták attól eltúlni a parasztek.

A parasztek egyébként szintén támadásba mennek az erdőért 1860-ban. Pfendeszák Károly keszthelyi ügyvéd útján kéri a Soproni Cs. Kir. Főtörvényszéket, hogy hozzon határozatot a következő dolgokban:

I. A sármelléki úrbéri állomány mennyiségét illetőleg:

25 2/8 jobbágy és 24 zsellértelek helyett 25 jobbágy és 28 zsellérteleket mérjen ki.

II. Az úrbéri legelő elkülönözését illetőleg:

1 telekre 20 db marha eltartása járul, 1/4-re tehát átlagosan 5 db. Kérik, állapítsák meg, hogy mennyi legelőre van szükség telkenként. Az eredetileg 12 hold bozót és 12 hold „tűskési” legelő kevésnek bizonyul. Az 1851—53 és 54-es évek szemléi szerint jogos a parasztek panasza, hiszen a balatonbozótú legelő vízenyős még a legszárazabb évek legszárazabb hónapjaiban is.

III. Faizás szabályozása:

1/4 telekre 4 szekér fa kevés, az egész telekre ugyancsak a 16 szekér fa. 30 4/8 telekre kevés 90 hold erdő 1200 négyzetölel. Egy telekre kevés a 3 hold, mivel ezen kb. 12-en osztozkodnak. Ennek legalább a kétszerese, vagyis 180 hold kellene.

IV. Irtásföldek visszaváltása:

Nem jogos a földesuraknak, mert a helység megszállásakor nem osztottak ki minden földet, és azt az irtásokkal pótolhatták. Irtásaik örökszerződésű természetű birtokrészeknek tekintendők, s mint ilyenek ki nem válthatók. Ezt az 1836. VI. t. c. 1. §-a is biztosítja. Ám, ha a bíróság mégis úgy ítélne, hogy az irtásokat kiválthatják a földesurak, akkor vegyék figyelembe, hogy 1 hold erdő kiirtására 98 napszám szükséges megállapítás szerint is. Jelenleg 1 napszám 30 pengő, tehát 1 hold kiváltása 49 forintban méltányos, ámbár „... mindenkor kétségszerűen fogjuk azt tartani, valjón felperesek tőlünk igazságosan vehetik é azt igénybe, hogy századokon át tulajdonunkban tartott birtokunkat nekik át engedjük”.

V. A sármelléki határ tagosítása:

Ha a legelő kimérése után a tűskési dűlőben valami fennmaradna, azt földek helyett is elfogadják, de úgy, hogy pótlást kapnak 1—1 holdhoz, mivel ott sok a tűskés bozót, tehát értéktelenebb a föld.

A tagosítási per, ill. a legelőelkülönítés és a faizási jog körüli vita tovább bonyolódik. 1862-ben már a Hétszemélyes Tábla vizsgálja az ügyet. A vizsgálat folyamára a mérnöki munkákat is fölfüggesztik. Végül azonban a Hétszemélyes Tábla a másodfokú (soproni) bírósági ítéletet hagyja jóvá, és elrendeli a mérnöki munkák megkezdését.

Egy úrbéri telekhez mérnek 14 hold legelőt és 2 hold berek erdőt. Vitás kérdések azonban még ezután is adódnak. 1863-ban gróf Festetics Taszilo tagosítási pötegyezséget köt Kőcs László, Kis Antal József, Kis Antal Vendel, Szabadi József, Lágler István, Lágler György, Kámán Vendel, Kámán Jánosné és Vida Ferenc paraszttal, melynek értelmében a gróf kártalanítja őket a grófi birtokhoz csatolt birtokaiért az uradalmi kocsmá és gazdalakás telkéből. Nevezettek egyes birtokait már 1839-ben visszaváltott irtásföldek tekintették, de mivel azok 1839 után is használták szóban forgó irtásaikat, tehát gyakorlatilag birtokolták azokat, a jószágkormányzó méltányosnak találta kártalanításukat, de oly módon, hogy irtványaik helyett 10%-kal kisebb területet kaptak.

A tagosítási per azonban még ezzel sem fejeződik be. Vitéz még mindig kerül sor. Ezért és a mérnöki munkálatok elhúzóda miatt csak 1866. április 30-án tekinthető a tagosítás befejezettnek. Közel 20 év kellett még az 1848-as forradalmi események után is, hogy egy olyan kérdést megoldjanak, mint amilyen a tagosítás volt, jóllehet elsősorban nem a parasztság, hanem a földesurak érdekeit szolgálta, elősegítve a kapitalista magyar mezőgazdaság és vele egyidőben a magyar agrárproletariátus kialakulását.

Az alábbi adatok mutatják azt az aránytalanságot és igazságtalanságot, mely a feudalizmus minden évszázadában megvolt az anyagi javak birtoklása terén, de csúcspontját a tagosításkor érte el. Ezzel zárul le az a folyamat, melynek célja a jobbágybirtokok kisajátítása, a parasztság földtől való megfosztása, és kezdődik a kapitalista mezőgazdaság porosztatás fejlődése.

1866-ban, a tagosítás befejezésének évében Sármelléken a földesurakon kívül élt 83 jobbágy- és 29 zsellércsalád, összesen tehát 112 család. Égenföld akkor még nem tartozott ide. A volt jobbágyok a tagosítás után a következő vagyonnal rendelkeznek:

belső telek:	218 741 □-öl=	209 019 osztályozott hold
szántóföld:	513 789 □-öl=	463 523 osztályozott hold
rét:	25 036 □-öl=	31 290 osztályozott hold
összesen:	757 566 □-öl=	703 832 osztályozott hold

Egy-egy parasztcsalád átlagosan 6763,98 négyszögöl területtel rendelkezik, beleértve a belső telket, szántóföldet és rétet is. Ha figyelembe vesszük a parasztság differenciáltságát, akkor nyilvánvaló, hogy sok volt jobbágyparaszt még az átlagosnak kimutatott területtel sem rendelkezik, nem is beszélve a 29 zsellércsaládról, akiknek vagyona belső telekben 44 324 négyszögöl tesz ki, vagyis 40 291 holdat, és így az egy családra jutó terület 1528,41 négyszögölben állapítható meg. Természetes, hogy nem marad más hátra, mint az a kényszerűség, melynek igájában áruba bocsátja a volt zsellér munkaerejét régi földesurának az utóbbi által megszbott bérért vagy természetbeni juttatásokért.

De további differenciálódás mutatható ki a zsellérek sorában is. 14 olyan zsellércsalád él a faluban, akiknek vagyona 300—600 négyszögöl között van, tehát akkora helyen, hogy éppen csak a háza fér el rajta, 4 olyan, akiknek vagyona 1000—1500 négyszögöl között van, 10 család 2000—3000 négyszögöllel rendelkezik, egy pedig 3812 négyszögöllel.

A rétegeződés természetesen még élesebben mutatkozik meg a volt jobbágyok sorában. A 83 volt jobbágycsalád közül csak 3 egésztelkes, egy 4/5 telkes, 23 féltelkes, 24 negyedtelkes, egy 1/5 telkes, 14 háromnyolcad-telkes és 11 nyolcadtelkes.

Az egésztelkesek telki állománya, a szőlőn, erdő- és legelőjogokon kívül, áll kb. 12 000—13 000 □-ölnyi területből, a féltelkeseké 7000—8000 négyszögölnyiből, a negyedtelkeseké 3000—4000 négyszögölnyiből stb. . .

A plébánia birtokát 7857 négyszögöl telek, 22 769 négyszögöl szántó és 4158 négyszögöl rét képezi a legelő- és füzési jogon, valamint a szőlőn kívül.

Az iskolamester belső telke 264 négyszögöl, szántóterülete 11 064 négyszögöl, rétje pedig 4290 négyszögöl.

A legelő ítéletileg megállapított területe	289 200 □-öl
az erdő ítéletileg megállapított területe	113 250 □-öl
a temető ítéletileg megállapított területe	2 900 □-öl
a faiskola ítéletileg megállapított területe	600 □-öl

a homokosgödör ítéletileg megállapított területe	1 150 □-öl
a szőlőhegy ítéletileg megállapított területe	198 534 □-öl
az utak és utcák ítéletileg megállapított területe	69 890 □-öl
a csapások ítéletileg megállapított területe	24 300 □-öl
a gödrök ítéletileg megállapított területe	14 624 □-öl
a vízleeresztő árkok ítéletileg megállapított területe	18 340 □-öl

A földesurak birtokai:

beltelek:	181, 755 □-öl
szántó:	2 042, 972 □-öl
réték:	196, 802 □-öl
Zala-berek:	1 556, 526 □-öl
Balatonbozót:	1 734, 500 □-öl

Természetesen a földesurak birtokai sem egyenlő nagyságúak. A legvagyonosabb sármelléki földesúr gróf Festetics Tasziló utána pedig a Bogvyak következnek.

(Festetics) (Bogyay J.) (Bogyay L.) (Bogyay P.)

Belső telek:	17, 637 h	95, 587 h	—	9, 793 h
Szántó:	1 020, 299 h	194, 942 h	134, 025 h	135, 757 h
Rét:	172, 464 h	20, 362 h	5, 550 h	4, 322 h
Zalaberek:	614, 613 h	309, 437 h	158, 534 h	87, 426 h
B. bozót:	678, 796 h	362, 031 h	165, 534 h	103, 110 h

Az egész község területe 7 311 828 négyszögöl = 4 569, 428 hold. Ebből a parasztság tulajdonát képezi 1 427 524 négyszögöl belső telek, szántóföld, rét, legelő erdő szőlőhegy faiskola, homokosgödör és temető formájában, ideértve a plébániai és iskolamesteri birtokokat is. 127 154 négyszögölnyi terület rendelkezésére áll mind a parasztoznak, mind a földesuraknak utak, utcák, csapások, gödrök és vízleeresztő árkok formájában. A fennmaradó 5 757 150 négyszögölnyi terület pedig a földesurak tulajdonát képezi. Kiáltó az ellentét. Néhány földesúr 4—5-ször nagyobb területtel rendelkezik egy falu határán belül is, mint 112 parasztcsalád együttesen.

Kisvarga Lajos

JEGYZETEK

¹ A község történetét, gazdasági helyzetét részletesen ismerteti: Kisvarga Lajos: Sármellék gazdasági fejlődése 1731—1850 c. tanulmánya (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3/1965 kötetében 43—68 p.) — A birtokrendezési eljárás peres iratai a nagykanizsai törvényszék irattárának 1945-ben történt elpusztulásakor megsemmisültek. Így a tagosítás lefolyását csak a Roboz-család — az egyik földesúr — levéltárának anyaga alapján rekonstruálhatjuk.

² OL. P. 275. URB—XI. 104—105. I.

³ Uo. — 103. I.

⁴ Uo. — 106. I.

⁵ Uo. — 116. I.

⁶ Uo. — 114. I.

⁷ Uo. — 111. I.

⁸ Uo. — 118—119. I.

⁹ OL. P. 275. IV—12 D.

¹⁰ Uo.

¹¹ OL. P. 275. URB—XI. 95—96—97. I.

¹² OL. P. 275. URB—VI.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

Flurbereinigungsprozeß in der Feldmark der ungarischen Ortschaft Sármellék

In Ungarn spitzte sich das Problem einer Bereinigung der Besitzverhältnisse an Grund und Boden zwischen Grundherrschaft und Leibeigenen in den vierziger Jahren des XIX. Jh. immer mehr zu. Die Ursache hierfür war, daß in der Feldmark der Dörfer die herrschaftlichen Felder und jene der schollengebundenen Leibeigenen vielfach in Gemengelage — machmal ungeomtrisch gegliedert — zu liegen kamen, was sich ebenfalls sehr hemmend auf den Übergang zu einer produktiveren kapitalistischen Nutzung auswirkte. Zugleich machte sich aber auch immer drängender die Notwendigkeit geltend, den bis dahin gemeinschaftlich genutzten Kulturboden (Weiden und Forste) besitzrechtlich zu scheiden. Noch verwickelter wurden diese Probleme durch schier endlose Rechtsstreitigkeiten um den Besitz von Rodungsflächen und verlassenen Feldstücken.

Die Folge waren sich jahrzehntlang hinziehende Rechtsstreitigkeiten zwischen Grundherrschaft und Leibeigenen. Dies machte obrigkeitliche Interventionen unerläßlich sowie die Bereinigung gewisser Grundsatzfragen auf dem Wege gesetzgeberischer Regelungen oder im Verordnungswege.

Eine raschere Abwicklung solcher Rechtsstreite hinderten der Ausbruch des ungarischen Freiheitskampfes 1848/49 sowie die darauf folgende österreichische Willkürherrschaft. Diese sogenannten Flurbereinigungsprozesse nahmen auf dem Gebiet des Landes erst um die Jahre 1866/67 ihr Ende.

In seiner Studie untersucht Verfasser die diesbezüglichen Probleme aus der Sicht der Verhältnisse in der Ortschaft Sármellék im Komitat Zala. Hier wurden die mit der Flurbereinigung zusammenhängenden Fragen bereits Ende der dreißiger Jahre des vorigen Jahrhundertsts aktuell, konnten aber erst 1866 ihrer Lösung zugeführt werden. Der Prozeß berührte natürlich in erster Reihe die Interessen der betroffenen Grundherrschaften und ihrer Leibeigenen. Gewisse Gegensätze zeichneten sich aber auch zwischen der auf dem Gebiet der Ortschaft Sármellék am ausgedehntesten begüterten Familie Festetics und dem weniger begütertem Land- und Kleinadel ab. In manchen Fällen widersetzten sich die Grundherrschaften sogar den damals gültigen kaiserlichen Edikten, wenn sie die darin enthaltenen Regelungen für ihre Interessen nachteilig betrachteten. Es scheint sogar, als ob

die obrigkeitliche Stellungnahme bei Prüfung der in Frage kommenden Verhältnisse objektiver wäre als jene der unmittelbar interessierten Gutsherrschaft, und den höheren Instanzen viel mehr an einer je rascheren Durchführung der in solchen Prozessen erbrachten Entscheidungen, daher auch an einer Beendigung des Rechtsstreites gelegen wäre als den herrschaftlichen Prozeßgegnern.

Verfasser gibt sich auch alle Mühe festzustellen, welche Argumente und Beweisverfahren von den Prozeßgegnern, Gutsherren und Leibeigenen, ins Treffen geführt wurden, um ihre Besitzansprüche beweiskräftig zu machen. Durch zahlenmäßige Angaben wird dann auch nachgewiesen, daß aus diesen Prozessen immer die Gutsherren ihren Vorteil herauszuschlagen verstanden. Nach Beendigung dieses Flurbereinigungsprozesses schrumpfte der in Eigentum der frü-

heren Leibeigenen gebliebene Besitzanteil erheblich zusammen. Sie hatten auch in den folgenden Jahrzehnten keine andere Wahl, als durch Lohnarbeit auf den gutsherrlichen Feldern ihren Lebensunterhalt zu finden. Soviel konnten sie jedenfalls durch den Prozeß erreichen, daß sie bei der Aufteilung des Forstes nicht ganz leer ausgingen, wie es in der Absicht der früheren Gutsherrschaft gelegen war, und auch bei der Aufteilung der Wiesen und Weiden kamen sie glücklicher davon, als die Gutsherrschaft ihnen übrig lassen wollte.

Der Studie ist auch eine Kartenskizze beigegeben, aus der ersichtlich ist, wie sich im Verlauf der Flurbereinigungsprozesse die Besitzverhältnisse der Prozeßgegner herausgestaltet haben. Desgleichen sind in der Skizze auch die örtliche Lage der strittigen Feldstücke sowie ihre Nutzungsmöglichkeiten erkenntlich gemacht.

Lajos Kisvarga

Procès de remembrement à Sármelek

En Hongrie, aux années 40 du XIXe siècle le problème de la séparation des terres seigneuriales et des vilainages se pose de plus en plus nettement. Car les terres seigneuriales et les vilainages étaient situés, souvent sans aucune forme géométrique pêle-mêle autour du village, et cet état des choses empêchait, entre autres, le passage à la production capitaliste. En même temps le séparation des terrains utilisés en commun devint également urgente (séparation des forêts et pâturages communs). Ce problème était rendu encore plus compliqué par les controverses et lenteurs autour des essarts et restes de terre.

Le procès entre les propriétaires et leurs serfs s'est traîné durant de longues décennies. Au cours du procès il devint inéluctable que les organes d'État y intervinssent, pour résoudre certains problèmes théoriques par des lois et décrets. La guerre de l'indépendance et le régime qui la suivait ralentirent encore la cadence du processus. C'est aux années 1866-67 que les procès de remembrement ont été terminés en Hongrie. L'auteur examine ces problèmes à propos d'un petit village du département de Zala: à Sármelek le problème du remembrement se posa déjà à la fin des années 1830, pour n'être terminé qu'en 1866. Naturellement, le procès se passe avant tout entre seigneurs et serfs, mais certains différends se formèrent encore entre les seigneurs les plus riches de la région — les Festetics — et les propriétaires pauvres, les

hobereaux aussi. Les propriétaires terriens ne voulaient pas soumettre même aux décrets impériaux si ceux-ci contraignaient leurs conceptions. On dirait que les autorités publiques sont plus objectifs dans l'examen des problèmes du procès et dans leurs prises de position que les propriétaires intéressés directement, et ce sont les autorités plutôt qui réclament avec insistance l'achèvement du procès, et l'exécution des arrêts de la sentence.

L'auteur examine au fond les arguments, les méthodes dont les propriétaires et leurs serfs essaient de prouver leurs droits. Et, à la fin de l'étude, il démontre par précisions numériques que ce sont les seigneurs qui sont sortis plus heureux du procès. Après le procès de remembrement, les anciens serfs disposent de peu de biens, et ainsi ils sont forcés de travailler sur les terres seigneuriales, même au cours des décennies ultérieures. Mais ils ont obtenu qu'ils ne soient dépossédés lors de la séparation des forêts — comme leurs seigneurs l'auraient désiré — et à la séparation des pâturages et des prés ils ont réussi de s'assurer une part plus importante que celle que l'on eût voulu leur céder.

L'auteur illustre aussi par une carte la proportion des propriétés seigneuriales et paysannes formées à la suite du procès du remembrement, de même que leurs destinations et leurs dispositions dans le finage de la commune.

Lajos Kisvarga

Тяжба по размежеванию в Шармеллеке

В 40-х годах XIX века в Венгрии все острее становилась проблема по размежеванию помещичьих и крестьянских усадеб. Помещичьи (и арендные) и крестьянские участки располагались смешанно, часто при отсутствии всякой геометрической формы, на краю села, и это тоже было одной из тормозящих переход к капиталистическому способу производства причин. В то же время все более неотложным становилось размежевание земель, ранее используемых совместно, как например, разделение общих пастбищ и лесных угодий. Усложняли проблематику размежевания споры вокруг бросовых и целинных земель.

Между помещиками и крепостными возникла многолетняя судебная тяжба. В процессе тяжбы понадобилось вмешательство властей и разрешение некоторых принципиальных вопросов путем выработки новых законов и постановлений. Быстрое проведение процесса задержала начавшаяся в 1948 году национально-освободительная война и последовавший за ним деспотический режим. Наконец, около 1866-67 гг. на территории страны завершились процессы по размежеванию.

Автор статьи рассматривает эти проблемы в связи с тяжбой, возникшей в деревне Шармеллеке комитата Зала, где размежевание началось уже в конце 1830-х годов и закончилось только к 1866-му году. Тяжба в первую очередь, естественно, возникла между помещиками и их крепостными, но определенные разногласия в этом вопросе были и между наиболее богатыми владельцами в

Шармеллеке — Фештетичами — и более бедными мелкопоместными дворянами. Во многих случаях помещики, если это было не в их интересах, не хотели подчиняться даже императорским распоряжениям. Из процесса видно, что государственная власть в выяснении возникающих проблем и своих решениях более объективна, чем непосредственно заинтересованные помещики. Да и завершение тяжбы и выполнение принятых в ее ходе решений торопят скорее государственные органы, чем владельцы земли.

Автор подробно расследует вопрос о том, как и какими мотивами, методами стремятся помещики и крестьяне доказывать свою правоту. И, наконец, при помощи цифр он показывает, как помещики вышли из тяжбы с более благоприятными для себя результатами. После окончания тяжбы по размежеванию бывшие крепостные села имели в своем владении очень малую собственность и поэтому в последующие десятилетия были вынуждены работать у помещика. Но все-таки часть лесных угодий, которых их и вовсе хотели лишить, им в процессе тяжбы удалось получить. Также и при размежевании лугов и пастбищ им удалось обеспечить себе больше, чем это первоначально предназначалось.

Статью свою автор иллюстрирует картой, где обозначены размеры и соотношение помещичьих и крестьянских участков, образовавшихся в результате размежевания, их расположение и возможности эксплуатации.

Лайош Кишварга